

NÉMETH NORBERT

EGY PREKLASSZIKUS TIBETI NYELVEMLÉK FILOLÓGIAI ELEMZÉSE: A BSAM-YAS KOLOSTOR OBELISZKJÉNEK FELIRATA

A tibeti királykor (7–9. század) idején készült obeliszkekkel (*rdo-ring*) és felirataikkal (*rdo-ring-gi yi-ge*) magyar nyelven viszonylag kevés számú tanulmány foglalkozott,¹ a Bsam-yas-i felirattal kapcsolatosan pedig – tudomásom szerint – egyetlen munka sem született. Jelen munka keretei között természetesen nincs lehetőség elemezni a tibeti obeliszkek történetét és felépítését, illetve a szövegekkel kapcsolatban felmerülő kérdéseket sem, ezekről sokrétű információk nyerhetők a bőséges nemzetközi szakirodalomból.² Az itt következő rövid tanulmány – amelyhez fontos adatokkal szolgált a 2010 nyarán lezajlott tibeti tanulmányút³ – célja, hogy bemutassa az egyik leghíresebb királykori sztélé, a Bsam-yas kolostorban található *rdo-ring* vésett feliratának filológiai elemzését. Az építmény szövegének nyelvi különlegességét az adja, hogy a régi, azaz preklasszikus tibeti nyelv (*skad rnying*) sajátosságaival rendelkezik, ezért elemzéséből érdekes nyelvi-történeti következtetések vonhatók le.⁴

I. A TIBETI OBELISZKEK

A királykori (629–842) Tibet történetének legfontosabb belső forrásai a különböző évkönyvek és krónikák,⁵ amelyek tudományos szempontból alaposan feldolgozottak. Ezek a szövegek leírják a királyi családban történt eseményeket, elemzik a különböző vallási kérdéseket, beszámolnak a téli-nyári állami gyűlések (*'dun-sa*) eseményeiről, egyszóval fontos információkat hordoznak a korai időszakról. Ismereteink azonban nem korlátozódhatnak csupán ezekre a mun-

¹ Uray 1975, pp. 40–42; Sárközi 2002.

² Tucci 1949; Li Fang-kuei–Coblin 1987; Richardson 1949, pp. 45–65; Richardson 1964, pp. 1–13; Richardson 1985; Richardson 1987, pp. 3–16; Richardson 1988, pp. 276–278; Chen 1984, pp. 121–124; Jam-dbyangs 1984, pp. 50–56.

³ A tanulmányút szervezésében nyújtott segítséget köszönöm a pekingi China Tibetology Research Center Szociológiai és Gazdaságkutató Intézet igazgatójának, dr. Zhou Wei professzornak.

⁴ A tibeti szavak átbetűzése Wylie-féle rendszerben történt, a szanszkrit kifejezéseket diakritikus jelekkel, a kínai szavakat pedig pinyin átírással adtuk meg. A cikk témájában adott tanácsokért köszönettel tartozom dr. Terjék Józsefnek.

⁵ A korai történeti munkákról bővebben lásd Martin 1997, pp. 13–23.

kákra, érdemes tanulmányoznunk a források kisebb részét képező, de lényeges adatokat rejtő obeliszkfeliratokat is. Az obeliszk tibeti elnevezése *rdo-ring* (vagy *rdo-rings*, hosszú kő), de a *Tibeti–kínai nagyszótár* említi még a *rdo-leb* (kőlap) kifejezést,⁶ amelyet azonban nagyon ritkán alkalmaznak a szövegekben. Funkciójukat tekintve elmondható, hogy ezek a jellegzetes építmények fontos vallási tételek, királyi ediktumok és békeszerződések rövidített szövegét tartalmazzák, és céljuknak megfelelően mindig jól látható, forgalmas helyen állnak. Minden szempontból külön csoportot képeznek a Yar-klungs-völgyben álló, kevésbé kutatott uralkodói síremlékobeliszkek. Az oszlopokat a Richardson-féle történeti megközelítésű beosztás alapján két csoportra oszthatjuk:⁷ az első egység tagjai a *Zhol*, a *Bsam-yas*, a *'Phyong-rgyas*, a *Zhva*, a *Rkong-po*, a *Skar-chung*, a *Lcang-bu* és a *822-es tibeti–kínai békeoszlop*, míg a második csoportba a *Rgyal Lha-khang*, a *Gtsang grong*, a *Nyabzo*, a *Ka-ru Ko-sa* és a *(S)ger* oszlopok tartoznak. A leghíresebb sztélé a Potala szomszédságában álló, a tibeti hadsereg kínaiak felett aratott diadalát leíró *Zholi* (764), de a *Bsam-yas*-i is rendkívül fontos, hiszen Tibet jövőjét alapvetően meghatározó eseményről, a buddhizmus államvallássá válásáról (779) tudósít. Mivel a 8. századi Tibet idejéből kevés számú hiteles forrás áll rendelkezésre, ezért is indokolt a lényegbevágó adatokat rejtő felirat vizsgálata.

II. A BSAM-YAS RDO-RING TÖRTÉNETE ÉS FELÉPÍTÉSE

A *Bsam-yas*-i sztélé létezéséről első ízben az 1904-ben Tibetbe bevonuló Younghusband-féle brit expedíciós sereg orvosa, Austine Waddell tett említést könyvében.⁸ Tudományos szempontból elsőként Sir Charles Bell értékelte a szöveget,⁹ amelyet 1921-es útja során másolt le, majd második expedíciója alkalmával (1935) fényképet is készített róla. A felirattal foglalkozó tudományos szakirodalomból kiemelendő Giuseppe Tucci híres írása (a továbbiakban TTK),¹⁰ illetve Li Fang-kuei és Coblin közös tanulmánya.¹¹ Az obeliszk alapvető fontosságú kutatója Hugh Edward Richardson volt, aki fáradhatatlan kutató-

⁶ *Bod-rgya tshig-mdzod chen-mo* 1985, p. 1446.

⁷ Richardson 1985, p. 3. A csoportosítási rendszer lényege, hogy a királykor csúcán (755–836), vagy annak hanyatlásakor (836–842) épült-e az obeliszk. Richardson az obeliszkekkel együtt említi a különböző tibeti harangfeliratokat is, de jelen dolgozatban csak az oszlopokat tüntetjük fel.

⁸ Waddell 1910, pp. 34–36.

⁹ Bell 1924, pp. 89–105. Bell kifejti könyvében, hogy a sztélére vonatkozó alapvető ismeretait S. W. Bushell 1880-as munkájából szerezte. A cikk valóban említést tesz az obeliszkről, tehát ez tekinthető az első közlésnek. Megjegyzendő azonban, hogy Bushell nem járt a helyszínen, információit egy kínai szövegből nyerte. Lásd Bushell 1880, p. 437.

¹⁰ Tucci 1949, pp. 29–37.

¹¹ Li Fang-kuei–Coblin 1987, pp. 61–69.

munkája révén vizsgálta az ediktum történeti hátterét, megadta a felirat angol fordítását, de a feliratot filológiai szempontból kevésbé elemezte.¹² Richardson 1949-es útja során járt a Bsam-yas kolostorban, ahol a nyelvészeti-kultúrtörténeti feldolgozáshoz nélkülözhetetlen fényképeket készített az obeliszkről.¹³

A második tankirály Khri-srong lde-btsan (755–797) uralkodása idején, 763–774 között épült Bsam-yas Tibet legrégebbi kolostora,¹⁴ amely Lhászától délre, a Gtsang-po folyó bal partjánál fekszik. A mandala alaprajzú Rnying-ma-pa rendű (később Sa-skya-pa, majd Dge-lugs-pa) kolostor fontosságát jól mutatja, hogy a hagyomány szerint alapítását a híres indiai mester, Śāntaraksita felügyelte, míg az építkezés pontos időpontját maga Padmasambhava jelölte ki. Az itt lévő obeliszk félreeső helyen a főtemplom keleti, ún. galériás fala mellett található, közel a déli bejárathoz. Elkészültének ideje nem egyértelmű, de a tibeti történeti munkák közül három is beszámol arról,¹⁵ hogy az oszlop a föld-majom évében (768) került a mostani helyére. Ha az évszám hitelességét elfogadjuk, akkor megállapítható, hogy a *rdo-ringet* már a kolostorépítés korai szakaszában felállították. Ezt látszik azonban megcáfolni a későbbi apát, Sa-skya-pa Bsod-nams rgyal-mtshan (1302–1375) híres krónikája, *A királyok származását megvilágító tükör* (*Rgyal-rabs gsal-ba'i me-long*, a továbbiakban GSM). A GSM 81r–100v része részletesen leírja a főtemplom építését és szerkezetét, alaposan elemzi a környezetét, de semmilyen említést vagy utalást nem tesz az obeliszk létezéséről.¹⁶ Ez felveti azt az egyre valószínűbb lehetőséget, hogy az oszlop kezdetben a közeli Brag-mar kastélyban állt, és csak később, a 14. század után helyezték a Bsam-yas főtemplomának keleti fala mellé.

Az oszlop homlokzati része (ahol a felirat található) vörös színű, oldala és alja azonban sárga, ezért manapság a kolostor szerzetesei egyszerűen csak „sárga oszlop” (*rdo-ring ser*) névvel illetik. A sztélé tibeti gránitból készült, egy sárga lóusztrón formán áll, amelyet kőtalapzat támaszt alá, amelyet számos áldozati tárgy (pl. szobrok, papírpénz) borít. Jobb oldalán kisméretű, fából készült imazászlókkal betakart építmény található. Aranyszínű teteje tibeti motívumokkal díszített, csúcán pedig a *Nap és Hold* szimbólum¹⁷ látható. A helyszínen manapság is megfigyelhető, hogy a tetőrész alatt alig észrevehetően, kisméretű

¹² Richardson 1985, pp. 26–32.

¹³ A Richardson-kollekció teljes képanyagát lásd <http://tibet.prm.ox.ac.uk/richardsonphoto>.

¹⁴ A Bsam-yas építésének pontos évszámát Tucci vezette le több tibeti történeti forrás egybevetésével. Véleménye szerint a kolostort a tűz-nyúl évében (763) kezdték el építeni, és egy ciklussal később, a nyúl évében (774) fejezték be. Lásd Tucci 1958, pp. 338–342.

¹⁵ Az adat a 8. század második feléből származó Bsam-yas-i „nagy lista” (*Bsam-yas-kyi dkar-chag chen-mo*), azaz a *Sba-bzhed* (a BZH később más szövegrészekkel is kibővült, az alapszöveg szerzője Sba Gsal-snang, a művet említik még *Sba 'Dba 'Rba -bzhed* néven is) krónikában szerepel. Onnan másolták a *Rgyal-rabs gsal-ba'i me-long* (1368), majd később a *Mkhas-pa 'i dga 'ston* [magyarul?] (1564) történeti munkákba.

¹⁶ Sørensen 1994, pp. 381–390.

¹⁷ *Nyi-ma dang zla-ba 'i rtags*. Lásd Beer 2003, p. 80.

vartu írással az *OMAHUM* felirat olvasható, amely a legkorábbi (1935) fényképen és a TTK-ban sem szerepel, a későbbi korokban véshették oda. A *rdo-ringet* 1953-ban teljesen felújították, napjainkban is tökéletes állapotban van.

III. AZ OBELISZK SZÖVEGE

A harmadik tankirály Ral-pa-can (Khri-gtsug lde-btsan, 817–836) folytatta az elődei által megkezdett politikai, vallási és nyelvi reformfolyamatokat. Utasítására 817-ben központi vezetéssel nyelvújítás történt, ami gyakorlatilag nyelvi szabványosítást jelentett. E folyamatok során a tibeti szerzetes-tudósok meghatározták az addig meglehetősen szabatosan használt helyesírás formuláit, és egységesítették a különféle szakkifejezéseket: megalkották az „új nyelv” (*skad gsar*) szabályait, amely felváltotta a „rég nyelv” (*skad rnying*) rendszerét. A „rég nyelv” preklasszikus, az „új nyelv” klasszikus tibeti nyelvnek szokás nevezni a tibetisztikában. A nyelvújítási folyamat végén a szókincsben-terminológiában bekövetkezett változásokat szótárakban és jegyzékekben rögzítették, a fordítói műhelyek számára pedig magyarázatokkal kiegészített listákat (*sgra-sbyor*) állítottak össze. A preklasszikus nyelv vizsgálata többféle forráscsoport bevonásával is megvalósítható. Ilyen forráscsoportok a szövegtörödékek, a történeti munkák, a klasszikus szövegekben elő-előbukkanó elírások, illetve az obeliszk- és harangfeliratok.¹⁸

A preklasszikus nyelvemlékek sorát gazdagítja a Bsam-yas kolostor obeliszkjének szövege is, amely fejes (*dbu-can*) típusú írással készült, és huszonegy sort tartalmaz. A betűk formája és elhelyezkedése kifogástalan, gyakorlott kézre utal. A szótagszámban semmilyen szabályszerűség nem mutatható ki. Az obeliszket az évszázadok során többször felújították, így szövege tisztán kivehető. Tudományos szempontból ezért különösen értékes, hiszen sértetlen, teljes preklasszikus tibeti feliratszövegből viszonylag kevés számú maradt fenn.

Az oszlop feliratát Martin Westnek a klasszika-filológiában elterjedt szövegkritikai módszere alapján közöljük. West a feliratszövegek kiadási módjait két csoportba sorolja, amelyeket egyrészt „tudományos”-nak, másrészt „irodalmi”-nak nevez. Az előbbi az új szöveg első közzétételét (minden esetben fényképpel), utóbbi az újabb vizsgálaton alapuló közlést jelöli. Jelen dolgozatban az „irodalmi” kategória szempontjai szerint mutatjuk be a feliratot. Ennek módszertani lényege, hogy a szöveg elrendezését követve megtartjuk a feliratszöveg központosítását, tökéletesen szöveghű átírást adunk, és az egyéb kiegészítő-díszítő írásjeleket is feltüntetjük.¹⁹

¹⁸ A preklasszikus tibeti nyelvemlékekkel számos tanulmány foglalkozott. Jelen dolgozatban a teljesség igénye nélkül csak néhány fontos munkát említünk: pl. Lalou 1939, Poussin 1962.

¹⁹ West 1973, pp. 111–115. Magyar nyelven: West 1999, pp. 116–118. A West által alkalma-

Az obelisz k felirata:²⁰

1. (yig-mgo) || *Ra-sa dang* | *Brag-:mar-gyI* :
2. *gtsug-lag-khang-las stsogs-* :
3. *par* | *dkon-:mchog* :| *gsum-* :
4. *gyi* : *rten btsugs-pa dang* | *sangs-* :
5. *rgyas-:gyI* : *chos* :| *mdzad-pa* : 'dI :|
6. *nam-du yang myI gtang* : *ma'* : *zhig-* :
7. *par* : *bgyl-'o* :| *yo-byad* : *sbyard-* |
8. *pa'* : *yang* | *de-:las* : *myi dbrI* : *myi* :
9. *bskyung-bar* : *bgyl-'o* :| *da'-:phyin-* :
10. *cad* | *gdung-rabs re-re zhing yang*
11. *btsan-po* : *yab-sras-:gyis 'dI* :|
12. *bzhin-yI* : *dam-bca'-'o* :| *de-las* :
13. *mna'-kha* : *dgud-:pa-:dag* : *kyang* :|
14. *myi* : *bgyl* : *myi* : *bsgyur-bar* :| 'jIg- :
15. *rten-las* :| 'da's-:pa'dang |
16. 'jIg-rten-gyi lha dang | *myI-:ma-:yin-* :
17. *ba'* :| *thams-cad gyang* : *dphang-du* :|
18. *gsol-te* :| *btsan-po* : *yab-:sras dang* :
19. *rje-blon kun-gyis dbu-snyung dang bro-* :|
20. *bor-ro* :| *gtsigs-gyI* : *yi-ge zhlb-* :
21. *mo gclg* : *ni gud-na mchls-so* :||

zott, elsősorban feliratokra kidolgozott szövegkritikai módszer részleteit két klasszika-filológus, Paul Maas és Otto Stählin alkotta meg.

²⁰ A preklasszikus nyelvben előforduló fordított *i-t* a tibetisztikában elterjedt módon (*I*) jeleltük. Az obelisz k feliratát közli a Bka'-brgyud-pa rendű Dpa'-bo Gtsug-lag phreng-ba (1504–1566) a fa-patkány (1564) évében megjelent *Bölcsek örömmünnepe* (*Mkhas-pa'i dga'-ston*) vallástörténeti munkája is (*ja* kötet 111v3–5, SPS p. 56). A történeti munkában található szöveg azonban több helyen is eltér a sztelé valós feliratától (csak azokat a sorokat adjuk meg, ahol eltérő szóalakok állnak, ezeket dölt betűvel jelezzük):

1. || *Ra-sa dang* *Brag-dmar-gyi* |
3. *par* *dkond-cog* *gsum-*
8. *pa'* *yang* | *de-las* *myi* 'bri *myi*
9. *kyung-bar* *bgyl-'o* | *da-phyind-*
13. *mna'-kha* *dbud-pa-dag* *kyang*
15. *rten-las* 'das-pa'dang
17. *ba'* | *thams-cad* *kyang* *phang-du* |

A szöveg fordítása:²¹

A három drágakő oltára, amely Ra-sa és Brag-mar kolostorában készült, hogy Buddha vallásának gyakorlata soha ne legyen elfeledve és lerombolva. A rendelkezésre álló anyagiak értéke ne csökkenjen, ne legyen kevesebb. Mostantól kezdve az uralkodók és leszármazottaik, apák és fiúk itt teszünk fogadalmat. Azért, hogy a fogadalmunk [értéke] ne csökkenjen és ne változzon, a holtakat, az evilág isteneit és a szellemeket tanúként kérjük – az uralkodó és fia, a miniszterek esküt és fogadalmat tettek. Az ediktum részletes szövege külön [kéziratban] található.

A felirat a királykori Tibet olyan felfelé ívelő szakaszában született, amikor elfoglalta Kína akkori fővárosát, Chang'ant, teljesen bekebelezte Gansu tartományt, és uralta a kulcsfontosságú Tarim-medencét. Ezen időszak legfontosabb, Tibet történetét alapvetően befolyásoló eseményének azonban a buddhizmus államvallássá tétele (779) tekinthető. A szöveg az uralkodó Khri-srong lde-btsan és miniszterei – köztük a híres *Sba-bzhed* krónika szerzője, Sba Gsal-snang – ehhez kapcsolódó esküjét tartalmazza.²² A király és a nemesi elit esküjének értékét növeli, és szakrális értelemben legitimálja, hogy az ősök, az istenek és a szellemvilág tanúsága mellett zajlott, ami rámutat, hogy az ősi hitvilág elemei milyen mélyen gyökereztek a tibeti társadalom felső rétegében. A buddhista tan védelmezésére irányuló királyi fogadalmakat Richardson a *sworn edict*, „eskü-rendelet” (*bka'-'gtsigs*), míg a különböző vallási kinyilatkoztatásokat vagy királyi utasításokat az *authoritative exposition* „parancs (kinyilatkoztatás) -magyarázat” (*bka'-'mchid*) típusként jelöli. Jelen feliratunk az „eskü-rendelet” kategóriába tartozik, ugyanakkor tágabb értelemben egy „történeti beszámoló” (*sgrung*) is.²³ A már nyolc évesen királlyá koronázott Khri-srong lde-btsan fiatal kora óta érdeklődéssel fordult a buddhizmus felé, talán a bon vallás ellensúlyozásaként. Uralkodása idején sorra születtek a központi hatalom intézkedései a buddhista tanok elterjesztésére. Ekkor jelentek meg az első tibeti szerzetesek (*sad-mi mi bdun*), felépült a Bsam-yas kolostor, és nagy mennyiségű szanszkrit nyelvű munkát fordítottak tibetire. E folyamatok csúcspontjának a 792–794 körül Kamalašīla és Ho Shang Mahāyāna között zajló hitvita tekinthető. A királynak és minisztereinek nyilvánvalóan nem volt lehetőségük a teológiai érvek komoly mérlegelésére. A helyzetet súlyosbította, hogy a tibetiek folyamatosan harcban álltak a Tang-dinasztiával (618–906), ezért az uralkodó a hitvita politikai jellegű döntést hozott, és az indiai vonal követését rendelte el. Ezt a buddhizmus iránti vallási-politikai elkötelezettséget példázza az obeliszk szö-

²¹ A szövegben nem szereplő, de az értelmezhetőség miatt nélkülözhetetlen szavakat zárójelben adjuk meg.

²² A miniszterek neve a *Sba-bzhed* krónika alapján: Sba Gsal-snang, 'Gos, Zhang Nyang-bzang és Gnyer Bstag-btsan 'dong-gzigs.

²³ Kuijp 1996, pp. 42–43.

vege. Az uralkodók és magas rangú vallási vezetők esküjét tartalmazó obeliszkeket a Richardson-féle csoportosítás alapján összefoglalóan a „rendelet-obeliszk” (*gtsigs-kyi rdo-ring*) típusként tartjuk számon.

A szövegből kiolvasható, hogy az obeliszk Ra-sa és Brag-mar kolostorában készült. Ra-sa a későbbi tibeti főváros (Lha-sa) korai elnevezése, a „Brag-mar” alak kapcsán azonban két megközelítés lehetséges. Az első, hogy a „Brag-mar” kifejezés korai elnevezése a Bsam-yas helyén álló kisméretű kolostornak. Erre utaló adatokat találunk például a BZH krónikában,²⁴ amely szerint a kolostort Dus-srong mang-po király (’Du-srong mang-po-rje, 676–705) bővítette ki a Ma-sa-gong, a Kva-cu és a Mgrin-bzang kápolnákkal, melyek közül a Ma-sa-gong valóban a Bsam-yas-ban található. A szövegrészlet azonban nem fogalmaz egyértelműen a kérdést illetően, ezért nem tekinthetjük megfelelő bizonyítéknak. Sokkal alaposabbnak látszik a másik vélekedés, amelyet Tucci vázolt fel több tibeti forrás összevetése alapján:²⁵ szerinte Brag-mar a preklasszikus, a Brag-dmar pedig a klasszikus forma, amely elméletet megerősítenek a különféle szótárak is.²⁶ Mindkét szó a Bsam-yas közelében (nem a helyén), szent területen (=Vörös-sziklán) álló kastély elnevezésére szolgált. Ezt támasztja alá, hogy ótibeti szövegekben a *brag-mar* kifejezés minden esetben az adott terület szent helyét jelöli, amelyet Dotson is megerősít az Ótibeti Évkönyvek (Royal Annals of Tibet²⁷) kritikai kiadásában.²⁸ Brag-dmar kastélya a 8. század elején vált igazán fontos helyszínné a tibeti birodalom életében. Dus-srong mang-po király halálát követően itt zajlott a még kiskorú Khri-lde-gtsug-brtan (Mes-ag-tshom, 712–755) koronázási szertartása, később pedig a tibeti királyok kedvelt téli rezidenciája lett. Bizonyos, hogy a „Brag-mar” kifejezés ezt a kastélyt, a második tankirály Khri-srong lde-btsan születési helyét jelöli.²⁹ Az uralkodó azután itt határozta el, hogy az indiai Odantapurihoz hasonló hatalmas kolostort alapít a völgyben, amely a Bsam-yas nevet kapta.

A második elméletet igazolja, hogy a kastély maradványa napjainkban is megtekinthető. A még megmaradt romos falak a Bsam-yas kolostor mögötti területen állnak, és a helyi tibetiek Brag-dmar palota (*Brag-dmar pho-brang*) néven nevezik.³⁰

²⁴ BZH 10v–12r, Kuijp 1996, p. 41.

²⁵ Tucci 1949, pp. 81–86.

²⁶ Pl. *Bod-yig brda-rnying tshig-mdzod* [magyarul?] p. 360.

²⁷ Pelliot tibétain no. 1288, Stein no. 8212.

²⁸ Dotson 2009, pp. 21–31.

²⁹ A BZH krónika pontosan megadja (18r–20v), hogy a király a ló évében (742), a Brag-dmar palota Tamariszkusz-ligetben (’*Om-bu’i tshal*) született.

³⁰ A kastély romjai a Tibeti Autonóm Terület Lhoka prefektúra (*Lho-ka Sa-khul, Shānnán Dīqū*), Gra-nang rdzong (*Zhānáng Xián*) megye területén található.

IV. A FELIRAT FILOLÓGIAI ELEMZÉSE

A dolgozat tárgyául választott obeliszki preklasszikus nyelvű feliratát három szempont szerint elemzzük: egyrészt a paleográfiai sajátosságok (1.), másrészt a fonetikai, illetve fonetikai értékű helyesírási jellegzetességek (2.), végül pedig a szókincsbeli különlegességek alapján (3.).³¹

1. Paleográfiai sajátosságok

Az obeliszki feliratában mindazok a paleográfiai sajátosságok megtalálhatóak, amelyek más, korabeli preklasszikus szövegekre is jellemzők.

1. A felirat alapvető jellegzetessége, hogy keretes szerkezetű, a szöveg elején és végén dupla *shad* található. A sorok lezárására két módot alkalmaztak: egyrészt *shad*, nagyobb számban pedig dupla *tsheg* (*gnyis-tsheg*) található a sorok végén. Utóbbi mondatlezárási mód hasonlóságot mutat az apokrif (*gterchos* vagy *gter-ma*) szövegeknél alkalmazott két kör közötti vízszintes vonal (*gter-tsheg*) típussal. A dupla *tsheggel* kapcsolatos további észrevétel, hogy *shad* előtt, illetve szótagok és szavak között is alkalmazták. E szerepe eddig nem tisztázott, de a kutatók (pl. Richardson, Tucci) egybehangzó véleménye szerint csak díszítőelemként szolgált. A dupla *tsheg* szerepét manapság Sam van Schaik vizsgálja,³² kutatásai szerint használata a 9. század után kezdett kiszorulni a szövegekből. Rámutat továbbá, hogy a vizsgált preklasszikus szövegekben *n*, *ng*, *d* és *r* után ritkán alkalmazzák, amit megerősít a felirat is. Különleges még a *shad* előtt álló *tsheg* alkalmazás, ami klasszikus szövegekben csak *ng-re* végződő szótag esetén fordul elő. További *tsheggel* kapcsolatos észrevétel, hogy nyílt szótagú és genitívus raggal végződő szavak esetében *tsheg*-felesleg található (pl. *bca*-'*o*, *bgyI*-'*o*) a szövegben.

2. A klasszikushoz képest szembevetendő az *i* magánhangzó fordított írása, amely a preklasszikus nyelv megszokott írásképe. A feliraton történő használatával kapcsolatosan semmilyen szabályszerűség nem vonható le, állhat szótagon belül (*yI-dam*) és a végén (*dbrI*), de szerepelhet genitívus ragban (*-gyI*) vagy eltérő szófajú szavakban (ígeként *bgyI*, főnévként *'jIlg-rten*) is. Egyes kutatók (pl. Poussin) úgy vélik, hogy a fordított *i* a különböző intonációkat jelölhette, de ennek bizonyítása – éppen a szabályszerűtlen használat miatt – nem történt meg. Megjegyzendő, hogy a fordított *i*-t nem csak preklasszikus szövegekben alkalmazzák. Jó példa erre, amikor a klasszikus tibetiben nem létező *ri* és *li* magán-

³¹ Az elemzés során alkalmazott három fő szempont Terjék József csoportosítási rendszerén alapul. Lásd Terjék 1970, pp. 3–11.

³² Schaik tanulmánya 2009-ben jelent meg elektronikus formában (<http://readingtibetan.wordpress.com/doubletsheg>).

hangzókat két betűvel adják vissza, ilyenkor az *i* minden esetben fordított állású (pl. *rg* [*rIg*]).

3. A szöveg jellegzetessége az ún. „sapkás” *'a-chung*, amelyet manapság „támogató” *'a-chung*-nak (*'a-rten*) is neveznek. Ennek – a szintén általános preklasszikus jelölésnek – alkalmazására eddig számos, nem kellően alátámasztott elmélet született már: a legelterjedtebb a hosszan ejtett szótagok jelölésével magyarázza szerepét.³³

2. Fonetikai, illetve fonetikai értékű helyesírási jellegzetességek

A klasszikus és preklasszikus nyelv közötti fonetikai értékű helyesírási különbségeket Roy Andrew Miller vizsgálta alaposan munkájában.³⁴ Megállapítása szerint az eltérések az írott nyelv szempontjából helyesírási jellegűek, de mivel az ejtett alakok hatására fejlődött, így ebből a szempontból vizsgálva fonetikai értékűek is. Az obeliszkszövege jó példákkal szolgál a „régí nyelv” klasszikustól eltérő fonetikai értékű ortográfiai tulajdonságairól.

4. Az új normákhoz képest a legnagyobb különbség az adalékos *'a-chung* használatában mutatkozik meg. A klasszikus nyelvű szövegekben olyan esetekben fordul elő, amikor használata nélkül a mássalhangzót záróhangként is lehetne olvasni (pl. *dga* '). A felirat szövegében azonban olyankor is alkalmazzák, amikor az olvasat nem lehet kérdéses (pl. *da* ', *pa* ', *ba* '). Az adalékos *'a-chung* nemcsak helyesírással összefüggő jelölés, hanem sok esetben az intonációs hosszúságot is mutatja (pl. *'da s-pa*).

5. A megszokott szabályoktól eltér, hogy *i* előtt az *m* mássalhangzóhoz aláírt *y*, azaz *ya-btags* járul (pl. *myi*, máshol *mye* alakban). Erre a feltűnő jelenségre, amely a preklasszikus szövegek többségében megtalálható, Terjék József tanulmánya adta meg a magyarázatot:³⁵ az *m + ya-btags + i/e* az archaikus kelet-tibeti (valószínűleg amdói) nyelvjárások egyike alapján jött létre, de később a közép-tibeti területeken használt domináns dialektussal (lhászai) szemben teljesen háttérbe szorult. Ezután az írás követte a lhászai dialektus rendszerét, és a *ya-btags*-ot végleg elhagyta az írásképből (*mi* vagy *me*).

6. Közismert, hogy a tibetiben a *g*, *ng*, *b*, *m* mögéírtak után *s*, míg az *n*, *r*, *l* betűket követően *d* még-mögéírt (*yang-'jug*) alak állhat, amelyek egymással szemben kizáró helyzetűek. A *d* még-mögéírt, azaz a *da-drag* szerepe összefüggést mutat a *du/tu* és *no*, *ro*, *lo/to* partikulák használatával. A feliratszöveg egy-egy példával szolgál a 9. század után fokozatosan „kikopó” *da-drag* használatára vonatkozóan. Ezt a nyelvi különlegességet mutatja a *sbyard* (jelen: *sbyor*;

³³ Coblin 2002, pp. 169–184.

³⁴ Miller 1982, pp. 45–62.

³⁵ Terjék 1970, p. 9.

múlt és jövő: *sbyar*) kifejezés, ahol az íráskép része a még-mögéírt (*sbyar* + *d*) betű is. Az „írasszabványosítás” során létrejövő klasszikus tibetiben is maradtak jelek a *da-drag* létezésére, ilyen elemek a *-ro* és *-tam* mondatzáró toldalékok.³⁶

7. Az igékre jellemző még, hogy némely esetben *d* előképzőt kapnak, amely minden esetben *'a-chung* helyére kerül. E ritka, csak régi szövegekben előforduló sajátosság magyarázata, hogy a *d* előképzővel rendelkező ige mindig az alany aktív jellegét jelzi. Ezt a jelenséget szemléltetik a felirat *dbri* és *dgud* (csökkentette) szavai, amelyek az alany cselekvő voltára hívják fel a figyelmet. Alapesetben, *d* előtag nélkül, a *'bri* és *'gud* (csökken) szavak szerepelnének a sztélén.

8. A felirat a terminativus-végződés (a tibetiben véghatározós eset *-du/-tu*) közül csak a *-du* alakot használja (pl. *nam-du*, *dphang-du*).

9. Érdekes a mássalhangzók hehezetes váltakozása, amely a *k-kh*, *c-ch* és *p-ph* mássalhangzópároknál figyelhető meg. Az első két esetet példázza a felirat *dkon-mchog* és *da'-phyin-cad* kifejezése, amelyek máshol *dkon-cog* és *dkhon-cog*, illetve *da-phyin-chad* alakban fordulnak elő. A *p-ph* ingadozást igazolja a *dphang* szó, amely klasszikus szövegekben *dpang* formában látható. Hasonló különleges eset a zöngés–zöngétlen (*g-k*) ingadozás, ezt mutatja a *gyang-kyang* szópár folyamatos cserélődése. Az eltérések lehetséges oka megint csak az archaikus nyelvjárások eltérő alakjaiban keresendő, amely aztán az írott preklasszikus szövegekben is megragadt.

3. Szókincsbeli különlegességek

A preklasszikus tibeti nyelv szókincsbeli sajátosságainak egyik legkorábbi vizsgálatát Stuart Wolfenden végezte el.³⁷ Manapság is elfogadott és bizonyított elmélete szerint az eltérések jelentős része a tibeti nyelvjárások, az archaikus „mássalhangzó-torlódásos” és a modern „zenei hangsúlyos” különbségeire vezethető vissza. A felirat szókincsbeli sajátosságainak esetében a következő érdekességek figyelhetők meg.

10. A múltban komoly gondot okozott a preklasszikus nyelv régies alakú (*gna' skyel*) szavainak klasszikus megfejtése. A felmerült kérdés azonban könnyen megoldható, hiszen ma már rendelkezésre állnak a filológiailag gondosan feldolgozott „rég” és „új” nyelvet bemutató szótárak,³⁸ amelyek mindegyike az 1476-ban készült Szegfűszeg palota, azaz Li-shi'i gur-khang (teljes címe: Bodkyi skad-las gsar rnying-gi brda'i khyad-par ston-pa legs-par bshad-pa'i Li-shi'i

³⁶ A *da-drag* szerepéről bővebben lásd Zhang Liansheng 1986, pp. 47–64.

³⁷ Wolfenden 1928, pp. 886–896.

³⁸ A szótárakról bővebben lásd Terjék 1978, pp. 503–510. Manapság az egyik legjobb preklasszikus szótár Rnam-rgyal Tshe-ring munkája (2004).

gur-khang) munkát veszi alapul.³⁹ A lexikológiai alpmunkák egyértelműen fogalmazznak a felirat két problémás – az előbbieken már elemzett – földrajzi nevének azonosítása kapcsán is. Az első kifejezés a Ra-sa, amelynek új alakja a szótár tanúsága szerint Lha-sa lett,⁴⁰ a másik kérdéses hely pedig Brag-mar, amelyet a 9. század utáni szövegekben már leginkább Brag-dmar formában találunk.⁴¹ A szójegyzékekben az obeliszk preklasszikus kifejezéseinek klasszikus változata közül számos megtalálható: például stsogs-pa – sogs-pa (satöbbi), btsugs-pa – bskrun-pa (létrehoz), dbu-snyung – mna' (eskü) stb. A szótárak sok esetben a régies kifejezések forráshelyét is feltüntették, ezért ezek az anyagok a tibeti filológiában meghatározó jelentőségűek.

11. A felirat szókincsének további különlegessége, amely az egyforma jelentésű szavaknál fordul elő, hogy a preklasszikus és klasszikus alakok vegyesen szerepelnek. Erre a legjobb példa az „eskü” (fogadalom) kifejezés, amely három formában is látható: *dbu-snyung*, *bro-bor* és *dam-bca'*. A tiszteleti szóként használt *dbu-snyung*⁴² (= *dbu-snyungs*) régies kifejezés, manapság elterjedt klasszikus változata a *mna'* vagy *mna' -skyel*. A *mna'* alak is érdekes, hiszen szerepel más preklasszikus jegyzékekben, ahol jelentése „igaz (tisza) beszéd” (*drang-po'i tshig*), ami takarhatja az eskü (fogadalom) kifejezést. Megjegyzendő, hogy a korai szövegekben a *dbu-snyung* mellett sok esetben a *mna' -bcad*⁴³ alakot is használták. A következő változat a *bro-bor* (vagy *bro*⁴⁴), amely a régi szövegekben igen elterjedt forma, a nyelvi változások után szintén a *mna'* alakot használták helyette. Az új változattól függetlenül azonban a *bro-bor* kifejezés is rögzült a klasszikus szövegekben; igen ritkán manapság is megtalálható. A harmadik szó a *dam-bca'*, ismert preklasszikus változata *g.yar-dam*,⁴⁵ az oszlopon mégis az új forma szerepel, tehát már a nyelvújítás előtti időszakban is használatos volt. A szavak vegyes alakú írásának indoka lehet a kiforratlan szókincs, illetve a nyelvtörvények nem egyértelmű szabályrendszere. Ezek a következtetések tették indokolttá az első megtérés fénykorában uralkodó Ral-pa-can király alatti állami rendeletre bekövetkező nyelvi reformfolyamatokat.

³⁹ A mű Skyogs-ston Rin-chen Bkra-shis munkája, és a tibeti nyelvtörténet egyik alapvető forrása. A könyv a preklasszikus tibeti szavak klasszikus megfelelőjét adja meg, és leírja egy-egy helyesírási, hangtörténeti szabály rövid meghatározását is. A munka a Csoma-gyűjteményben is megtalálható (No. 9).

⁴⁰ *Bod-yig brda-rnying tshig-mdzod* [magyarul?] p. 523.

⁴¹ *Bod-yig brda-rnying tshig-mdzod* p. 360.

⁴² *Li-shi'i gur-khang* 10v, *Bod-yig brda-rnying tshig-mdzod* [magyarul?] p. 371.

⁴³ *Bod-yig brda-rnying tshig-mdzod* p. 289.

⁴⁴ *Li-shi'i gur-khang* 03v, *Bod-yig brda-rnying tshig-mdzod* p. 363.

⁴⁵ *Li-shi'i gur-khang* 14v, *Bod-yig brda-rnying tshig-mdzod* p. 517.

V. ÖSSZEGRZÉS

A tanulmány célja volt, hogy filológiai módszerrel vizsgálja a *Bsam-yas rdo-ring* feliratát, és bemutassa a klasszikus nyelvi normáktól eltérő eseteket. Megállapítható, hogy a felirat a 9. századi nyelvújítás előtti tibeti nyelv összes tulajdonságával rendelkezik, amelyet jól bizonyítanak a szövegből kiemelt példák. Az elemzés így pontos képet ad a felirat nyelvtörténeti stádiumát illetően: a szöveg a 8–9. század preklasszikus nyelvi állapotának felel meg. A 817-ben bekövetkezett nyelvújítás után a preklasszikus nyelv jellegzetességei lassan kikoptak a használatból, de közvetlenül a normalizáció után létrejött klasszikus nyelvű feliratokon egy-egy elírásában még felbukkannak. A felirat vallástörténeti szempontból vizsgálva is értékes forrás, mert a királykori tibeti állam azon legendás időszakáról tudósít, amikor a buddhizmus államvallássá vált, és az indiai buddhizmus rendszerét vette irányadónak.

Az obeliszksfeliratok még számos kutatási területet kínálnak, s bizvást remélhető, hogy a közeljövőben néhány új feliratot is felfedeznek a kutatók.⁴⁶ E szövegek jól kiegészíthetik és gazdagíthatják a tibeti történeti munkák adatait, és némely esetben módosíthatják az eddigi tudományos eredményeket.

IRODALOM

- Beer, R. (2003): *The Handbook of Tibetan Symbols*. London: Serindia Publications, p. 80.
- Bell, Ch. (1924): A Year in Lhasa. In: *Geographical Journal* (Vol. 63), London, pp. 89–105.
- Bod-rgya tshig-mdzod chen-mo*. Peking: Mi-rigs dpe-skrun-khang, 1985. p. 1446.
- Bushell S. W. (1880): The Early History of Tibet. From Chinese Sources. In: *Journal of the Royal Asiatic Society* (Vol. XII), London, p. 437.
- BZH = Mgon-po rgyal-mtshan (ed.) (1980): *Sba-bzhed*. Beijing: Mi-rigs Dpe-skrun-khang.
- Chen, Y. (1984): *Bod-kyi Rdo-ring Yi-ge dang Dril-bu'i Kha-byang*. Beijing: Mi-rigs Dpe-skrun-khang, pp. 121–124. [A tibeti obeliszks- és harangfeliratok katalógusa]
- Coblin, W. S. (2002): On Certain Functions of 'a-chung in Early Tibetan Transcriptional Texts. In: *Linguistics of the Tibeto-Burman Area* (Vol. 25), Chicago, pp. 169–184.
- Dotson, B. (2009): *The Old Tibetan Annals: An Annotated Translation of Tibet's First History*. Wien: VÖAW.
- GSM = *Rgyal-rabs gsal-ba'i me-long*. Sørensen, P. K. (1994): *Tibetan Buddhist Historiography. The Mirror Illuminating the Royal Genealogies*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- 'Jam-dbyangs (1984): *Bsam-yas-kyi rdo-ring dang dril-bu'i skor gleng-ba*. In: *Bod ljongs zhib jug*. Peking, pp. 50–56. [A Bsam-yas kolostor körüli obeliszkszek és harangok elbeszélése]
- Kuijip, W. J. (1996): *Tibetan Historiography*. In: Cabezón, J. I.–Jackson, R. R. (ed.): *Tibetan Literature. Studies in Genre*. New York: Snow Lion, pp. 39–52.
- Lalou, M. (1939): *Inventaire des Manuscrits tibétains de Touen-houang I–III*. Paris: Librairie

⁴⁶ Jelenleg a Bécsi Egyetemen Ernst Steinkellner kutatócsoportja végez tanulmányokat e témában, amelynek keretében a 8. századi nyugat-tibeti obeliszksfeliratokat vizsgálják.

- d'Amérique et d'Orient.
- Li Fang-kuei–Coblin, S. W. (1987): *A Study of the Old Tibetan Inscription*. Taipei: Academia Sinica, pp. 61–69.
- Martin, D. (1997): *Tibetan Histories. A Bibliography of Tibetan-Language Historical Works*. London: Serindia Publications, pp. 13–23.
- Miller, R. A. (1982): Phonemic Theory and Orthographic Practice in Old Tibetan. In: *The Journal of the Tibet Society*. London, pp. 45–62.
- Poussin, L. de La Vallée (1962): *Catalogue of the Tibetan Manuscripts from Tun-huang in India Office Library*. London: Oxford University Press.
- Richardson, H. E. (1949): Three Ancient Inscriptions from Tibet. In: *Journal of the Asiatic Society of Bengal*, Calcutta, pp. 45–65.
- Richardson, H. E. (1964): A new inscription of Khri Srong Lde Brtans. In: *Journal of the Royal Asiatic Society*, London, pp. 1–13.
- Richardson, H. E. (1985): *A Corpus of Early Tibetan Inscriptions*. London: Royal Asiatic Society.
- Richardson, H. E. (1987): Early Tibetan Inscription: Some Recent Discoveries. In: *Tibet Journal* (Vol. XII), Dharamsala, pp. 3–16.
- Richardson, H. E. (1988): More Early Inscriptions from Tibet. In: *Bulletin of Tibetology*, Gangtok, pp. 276–278.
- Rnam-rgyal Tse-ring (2004): *Bod-yig brda-rnying tshig-mdzod*. Peking: Krung-go'i bod rig-pa dpe-skrun-khang [A preklasszikus tibeti nyelv szótára].
- Sárközi Zsuzsanna (2002): *Ótibeti feliratok*. Budapest [Szakdolgozat].
- SPS = Lokesh Chandra (ed.) (1962): *Mkhas-pa'i dga'-ston*. Śatapiṭaka Series vol. 9, New Delhi.
- Terjék József (1970): *A tibeti 'dzangs-blun szútra tunhuangi töredéke*. Budapest, p. 9. [Doktori értekezés].
- Terjék, József (1978): Die Wörterbücher der vorklassischen tibetischen Sprache. In: Ligeti, Lajos (ed.): *Proceedings of the Csoma de Kőrös Memorial Symposium*. Budapest: Akadémiai Kiadó, pp. 503–510.
- TTK = Tucci, G. (1949): *The Tombs of the Tibetan Kings*. Roma: Istituto Italiano Per Il Medio Ed Estremo Oriente, pp. 29–37.
- Tucci, G. (1958): *Minor Buddhist Texts II*. Roma, pp. 338–342.
- Uray Géza (1975): Évkönyvírás a 7–9. századi Tibetben. In: *Keletkutatás*. Budapest: Kőrösi Csoma Társaság, pp. 40–42.
- Waddell, L. A. (1910): Ancient Historical Edicts at Lhasa. In: *Journal of the Royal Asiatic Society*, London, pp. 34–36.
- West, M. L. (1973): *Textual Criticism and Editorial Technique*. Stuttgart: B. G. Teubner, pp. 111–115.
- West, M. L. (1999): *Szövegkritika és szövegkiadás*. Budapest: Typotex Kiadó, pp. 116–118.
- Wolfenden, S. N. (1928): Significance of Early Tibetan Word Forms. In: *Journal of the Royal Asiatic Society*, London, pp. 886–896.
- Zhang Liansheng (1986): The Puzzle of *da-drag* in Tibetan. In: *Linguistics of the Tibeto-Burman Area* (Vol. 18), Chicago, pp. 47–64.

Internetes források (a források utolsó letöltése 2010. december)

- <http://readingtibetan.wordpress.com/tutorial/punctuation/>
<http://otdo.aa.tufs.ac.jp/>
<http://readingtibetan.wordpress.com/doubletsheg>